

ДИНАМІКА ПРИКОРДОННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОЛЯ

Стаття присвячена дослідженню динаміки прикордоння інтелектуального поля на прикладі взаємовідносин французької історіографічної школи «Анналів» і філософії історії. Особлива увага приділяється діалектиці динаміки й статичності міждисциплінарного прикордоння історії, філософії історії та історії філософії.

Ключові слова: інтелектуальне поле, кордони інтелектуального поля, історія, філософія історії, історія філософії.

Залежність способу мислення від професійних знань і соціальних умов виникнення й подальшого розвитку певного напрямку, чи то школи, чи то наукової спільноти в науці видається на перший погляд безпосередньою і самоочевидною. Однак з іншого погляду така залежність виглядає вже опосередкованою множиною складно верифікованих інтелектуальних і соціальних зв'язків, відносин, залежностей тощо. Причому на пострадянському просторі в силу антимарксистської ідеологічної ангажованості перший погляд і повинен заперечуватися, і дійсно заперечується як антинаукові гасла (відомі свого часу): «Соціальне замовлення чи то партійна боротьба у філософії». Разом із тим при наявності двох поглядів неможливо заперечувати, що інтелектуальне поле, яке виникає в рамках тієї чи іншої науки, прямо залежить від способу мислення тих, хто це поле зорує. Більше того, спираючись на міркування П. Бурдьє, що таке поле – це «система об'єктивних відносин між досягнутими (у попередній боротьбі) позиціями ... (воно – С.П.) є місцем (тобто ігровим простором) конкурентної боротьби, специфічною ставкою, в якій є монополія на науковий авторитет, що визначається як технічна спроможність і – одночасно – як соціальна влада, або, якщо завгодно, монополія на наукову компетенцію, що розуміється як соціально закріплена за певним індивідом здатність легітимно (тобто повноважно й авторитетно) говорити і діяти від імені науки» [цит. за: 7], слід стверджувати, що:

1) перший погляд є істинним, оскільки він указує на «систему об'єктивних відносин». Особливо при віднесенні до рішень проблеми соціальної організації знання в межах соціології знання. Наприклад, ідеї К. Манхейма про знання як продукт колективного мислення й просвітницьку функцію науки як «вільно ширяючої інтелігенції» [10];

2) другий погляд є доповненням першого, оскільки вказує на складність «системи об'єктивних відносин» і необхідність урахування суб'єктивних факторів (науковий авторитет, наукова компетенція, особливості наукових розмишлів в окремо взятій голові тощо), але без антимарксистської ангажованості. Тим більше, що антимарксистська ангажованість – це, по суті, глухота думки [8] після виявлення науково-політичних і соціальних інтервенцій (Б. Латур, П. Уейбел), дослідження взаємодії науки й суспільства (Х. Новотни), дискусії з проблем науки й наукової політики (С. Епштейн, Б. Вінн). Проте, на жаль, ця глухота ще не стала моветоном у вітчизняній філософії.

При такому зовнішньо соціологічному позначенні інтелектуального поля з'являється однак загальнонаукове важливе й проблемне питання про кордони цього поля та стійкість/нестійкість міждисциплінарного прикордоння інтелектуальних полів різних наук. До того ж, словосполучення «інтелектуальне поле» хоча і є доволі вживаним, проте поняття інтелектуального поля у філософії науки, по-перше, мало досліджене, скоріше змістовно аморфне, чим чітко визначене поняття, а по-друге, щодо питання динаміки кордонів інтелектуального поля я зустрів лише одну статтю білоруського філософа В. Єворовського [7]. І це при тому, що вже відомі концептуальні розробки соціології науки, зокрема згадуваного вище П. Бурдьє (з його основними поняттями габітусу й соціального поля [2, 3, 4]) і дослідників категорії соціального простору [напр., 14, 15], в межах якої і з'являється поняття наукового поля, що у свою чергу не дорівнює поняттю інтелектуального поля, але які вживаються синонімічно, наприклад в теорії інтелектуальних рухів (Н. Гросс, Р. Коллінз, М. Ламон, Н. Маклафлін, Р. Уїтлі, С. Фрікель та ін.).

Отже, **мета** статті – дослідження динаміки прикордоння інтелектуального поля. Причому на прикладі взаємовідносин історіографічної школи «Анналів» і філософії історії.

Найбільш серйозні дискусії у французькій історіографії, що спричинили зміну історико-наукових парадигм, були пов'язані з актуальними суспільно-політичними кризами. Так, Ж. Ревель довів, що саме суспільно-політичні потрясіння, яких зазнало французьке суспільство після поразки у франко-пруській війні, сприяли розгортанню дискусії і нарешті призвели до оновлення історичної науки. «Якщо Франція мала намір взяти реванш, вона [...] повинна була «переозброїтися» і не тільки у військовому [...] але також і в моральному відношенні [...] травма, викликана військовою поразкою, справила особливий вплив на історичну дисципліну. Історія стала сховищем ображеної національної гордості, її метою стало сприяння громадянському переозброєнню нації» [12, с. 83].

Наукові дискусії, які відбувалися вже в рамках «Анналів» і сприяли переосмисленню предмета історичної науки, пошуку нових смислів в історичному розвитку, також були пов'язані з великими суспільно-політичними подіями і процесами. Становлення як професіоналів Л. Февра і М. Блока відбувалося в той час, коли Європа поступово втягувалася в перший світовий конфлікт. Ф. Бродель – лідер другого покоління «Анналів» був учасником Другої світової війни, після якої розробив свою концепцію світів-систем і теорію трьох рівнів тривалості в історії. Дослідження ментальності набули після другої світової війни визнання і популярності, були теоретично осмислені Ж. Дюбі і Р. Мандру й органічно вписалися в процеси «великої тривалості» Ф. Броделя. Третє покоління «Анналів» (Ж. Ле Гофф, Е. Ле Руа Ладюрі та ін.) стало на позиції історичної антропології в період бурхливих соціальних [6, с. 48–50] і економічних потрясінь кінця 60 – поч. 70-х рр.

Вчення про менталітет, якщо враховувати ці кореляції, відкривається з нового боку. Так, періодам суспільно-політичної стабільності відповідає стійкість філософсько-теоретичних уявлень. Громадський лад устоявся, його принципи осмислені впродовж довгих років і цілком усвідомлені. Кожне з понять докладно обговорено й гранично прояснено в сотнях публікацій. Суспільству видається, що настав триумф свідомості.

У період суспільно-політичної кризи неминуче настає і криза світоглядна. Здавалося б, непорушні у своїй досконалій ясності філософські категорії раптом перестають схоплювати дійсність, що змінилася. Триматися за них озна-

чало б ігнорувати соціальні зміни, відстати від них і зазнати життєвого краху. У цей час народ, мобілізуючись заради виживання, керується не «суспільною свідомістю», уявлення якої ясні й стійкі, а саме менталітетом, в якому основні уявлення досить розмиті, що й дозволяє виявляти гнучкість, погодившись із новими соціальними реаліями. Саме ця відносна невизначеність змісту поняття «менталітет» і приваблює школу «Анналів». Так, Ж. Ле Гофф пише: «Основна привабливість історії ментальності знаходиться в її невизначеності [...] в невизначеному залишку історичного аналізу» [16, с. 166]. До того ж, саме невизначеність поняття «ментальність» змушує французьких істориків розглядати його з усіх боків, встановлюючи «контакт з іншими гуманітарними науками». Проте саме така розмитість змісту поняття «менталітет», що відкриває для історика нові можливості та приваблює його, викликає різке неприйняття у філософа, який мислить філософію як строгу науку. Це викликає заострення суперечки філософа, що ратує за пріоритет свідомості, та історика, що ратує за пріоритет менталітету. Ця суперечка усвідомлюється як «глибокий розрив у мисленні, причому не тільки щодо розуміння завдань історичного пізнання і сутності людської історії, але в самих формах думки і мови, що нерідко призводить до прикрого непорозуміння» [16, с. 167]. А для історика в кризову епоху «всі раціональні схеми, моделі, гіпотези і теорії здаються небезпечним поверненням до догматизму» [13, с. 55].

Взаємне неприйняття призводить до протистояння. Історики в такій ситуації схильні критично оцінювати можливості філософії історії, бо «філософія історії, якою б вона не була, завжди диктує якусь схему, мимоволі спрощує нескінченно барвисту й різноманітну дійсність» [5, с. 41]. Філософи у свою чергу стверджують, що «жодна серйозна філософія не підряджалася служити історіку допоміжним засобом у його роботі над емпіричним матеріалом» [11, с. 74].

Історики, здійснюючи емпіричні дослідження, часто стикаються з тим, що суперечить усталеним філософським концепціям. Професійна добросовісність не дозволяє їм відмахнутися від цієї невідповідності як чогось несуттєвого. Вони змушені самотійно зайнятися філософськими узагальненнями, оскільки те, що пропонується філософами, їх не задовольняє, спробувати висловити нове, самотійне слово у філософії.

Отже, можна виявити те прикордоння інтелектуальних полів, на якому відбувається зустріч історика, що філософствує, і філософа. Обидва стикаються з новими питаннями, які, з одного боку, постають перед істориком, що шукає відповіді на питання сучасності в минулому, з іншого боку, виникають перед філософом, який у змінюваному світі вирішує задачу «пізнання сенсу історії». Саме на цьому прикордонні й виникають вчення В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, К. Яспєрса. Але вони з'являються з боку філософського поля. А з протилежного боку, боку поля історії, точніше його теоретико-методологічної зони, виникає філософствування «Анналів», яке ближче до історії. Та йдеться тут про одне й те саме прикордоння різних інтелектуальних полів.

Навіть ті історики, що заперечують філософію історії, змушені долучатися до дискусії з нею, приймати її поняття, щоб вести суперечку, заглиблюватися в її постановки питань, а потім давати на них свою власну, «некласичну» відповідь. У результаті сфера філософії історії розширюється завдяки нетрадиційним концепціям. Але минає час, і ці нетрадиційні концепції вже вважаються класикою філософії, а поняття, що раніше не входили до філософського лексикону і протиставлялися йому, починають вивчатися. Однак, поки цього не відбудеться, філософи звинувачують істориків, які «філософствують», в еkleктиці, у довільному з'єднанні мотивів і понять різних філософських вчень, що ретельно розділені істориками філософії. Саме таке звинувачення і висувалося опонентами «Анналів» з кола філософів. У відповідь на це можна було б заперечити, що справа тут зовсім не у відмінності «теоретичних менталітетів» істориків і філософів, скільки в розходженні педантизму й творчого пошуку як в історичній науці, так і у філософії. Різниця течій і напрямів уявляється ясною і непорушною тільки укладачам підручників з історії філософії та філософам-епігонам. Але чи не всі оригінальні мислителі всіяко противилися б такій класифікації. Так, О.Ф. Лосєв, писав: «Що ж зі мною робити, якщо я не відчуваю себе ні ідеалістом, ні матеріалістом, ні платоніком, ні кантіанцем, ні гуссерліанцем, ні раціоналістом, ні містиком, ні голим діалектиком, ні метафізиком, якщо навіть усі ці протилежності часто здаються мені найвнищими? Якщо вже обов'язково потрібна якась наліпка або якась вивіска, то я, на жаль, можу сказати тільки одне: я – Лосєв! Усе інше буде неминучою натяж-

кою, спрощенням і спотворенням, хоча й не так важко вловити тут риси довгої низки філософських систем, гаряче сприйнятих у свій час і перероблених колись у молодому сприйнятливому мозку» [9, с. 356].

Якщо визнати право на пошук власного шляху за філософом, то логічно визнати його і за істориком, зверненим до філософії. Представники «Анналів» в пошуках теоретико-методологічних підстав історіографії зверталися до різних філософських теорій. Але вони аж ніяк не були еkleктиками, бо зверталися до них не по черзі, а намагалися синтезувати їх. І при цьому вважали, що такий синтез виправданий і успішний, якщо він дозволяє по-новому побачити відомі історичні факти і виявити нові. У той же час вони опиралися будь-яким спробам пов'язати їхню оригінальну синтетичну концепцію з якимись течіями і напрямками у філософії.

Саме з цієї причини представники «Анналів» не робили навіть спроб жорстко визначити позицію їхньої спільноти, що робилися опонентами. Їм не подобалося навіть прагнення останніх класифікувати вчених, які об'єдналися навколо журналу «Аннали», як історіографічну школу і ввести їхній науковий пошук у якесь певне русло. Зокрема, Ж. Ревель зазначав, що існування школи «Анналів» – це «реально досі не підтверджене припущення» [12, с. 80]. Ця ж думка була висловлена Ф. Артоґою: «Ми – не школа, бо так само побоюємося перетворитися і в касту, і в суспільний інститут, і ми не поштова скринька [...] ми – експериментальний полігон» [1, с. 15–16].

Визначити специфіку історико-філософського підходу до вивчення творчості школи «Анналів» можна тільки з урахуванням того, що історіографія, філософія історії та історія філософії – це різні науки, кожна з яких має свій предмет дослідження і вирішує свої задачі. Наявність прикордонних областей між ними зовсім не усуває такого розходження, а лише підкреслює наявність кордонів, тобто існування якісної відмінності між цими науками.

Першочергове завдання історика – вивчення історичних реалій. У силу цього його увага завжди буде прикута до світу, а не спрямована на усвідомлення тих вихідних підстав, на яких базується історична свідомість. Він не зобов'язаний при цьому безперервно міркувати про специфіку історичного пізнання, пильно стежити за тим, що відбувається у свідомості історика. Однак

саме таке завдання ставить філософ, який займається проблемами теорії пізнання. Може й повинен існувати філософ, для якого, на відміну від історика, пріоритетний інтерес представляє саме аналіз історичного пізнання. Сам історик, як правило, воліє займатися саморефлексією лише у виняткових випадках, саме тоді, коли в історичній науці складається кризова ситуація, коли базові теоретичні уявлення вже перестають бути самоочевидними і не дозволяють включати нові історичні пізнання в сформовану загальну картину історії. Історик воліє займатися своїм «ремеслом», а не теоретизуванням навколо нього. Він вимушений теоретизувати тоді, коли філософи, що взяли на себе розробку метаісторичних уявлень, не можуть впоратися з покладеним на себе завданням. Тоді, коли вони по суті виявляють власне історичну й навіть філософсько-історичну некомпетентність, яка виражається у нездатності привести теоретичні та методологічні уявлення у відповідність з новими відкриттями в історіографії. У такі кризові моменти історик змушений відкладати в сторону «ремесло» і займатися проясненням філософсько-теоретичних питань.

Не слід вважати, що історик спроможний тільки на роль «пластуна-емпірика», не здатного до теоретизування. Ролі в науці аж ніяк не розписані раз і назавжди. Одна і та ж сама людина може виступати і в ролі історика, і в ролі дослідника метаісторії, методолога і філософа. Але при стабільному, не кризовому стані в науці ці ролі можуть мирно поєднуватися й плавно переходити одна в іншу. А в період криз у гуманітарних науках, неминуче пов'язаних із суспільно-політичними кризами, відбувається їхня поляризація. Тут можна пригадати Р. Карнапа, який заявив, що сьогодення філософія – це позавчорашня фізика. Так само можна сказати, що в період бурхливого кризового розвитку філософія історії виступає в ролі позавчорашньої історіографії. Той, хто обирає для себе роль виключно філософа історії, по суті, відмовляється враховувати нові реалії. Він виступає в ролі консерватора, наполягаючи на чистоті, строгості й абсолютній точності понять. Але йдеться насправді про поняття вчорашні й навіть позавчорашні. І тоді історик, який усвідомлює, що така непохитна відданість поняттям позавчорашнім виключає вірність сьогоденним фактам, починає заявляти, що він воліє бути ремісником, що не відає ніякої теорії, але при цьому залишатися здатним безперервно стежити за но-

вими реаліями сучасного життя. Отже, судження представників «Анналів» про історію не як про науку, а як про ремесло – не більше як полемічний прийом і, можливо, французька відповідь на філософське теоретизування німців «навколо історії».

Разом із тим, філософи воліють до чистоти теорії і одночасно прагнуть позначити свою приналежність до якої-небудь концепції таким чином, щоб це не заважало їм самим у власних пошуках виходити за межі наявних концепцій при створенні нових теорій. А в рамках «Анналів» навіть з історіографічних позицій ніколи не було потреби дотримуватися певної філософської теорії.

До нескінченності такий стан речей продовжуватися не може. Нові реалії владно зажадають для свого осмислення нової теорії. У пошуках підстав для неї історична наука звернеться до всіх філософсько-теоретичних ідей, висунутих на сьогоднішній день. Вони будуть переосмислені і з'єднані в якомусь новому синтезі, що включає нові історичні знання. Причому такий синтез будуть здійснювати й історики, що філософствують, і філософи, що здатні врахувати нові історичні реалії й інший спосіб пізнання. При цьому неминуче виявиться, що вимушені філософствувати історики і вимушені вивчати нові історичні роботи філософи наразі й опиняться у прикордонному просторі, де вони тимчасово зведуть до повного хаосу всю сформовану до того систему філософських уявлень про історичні процеси. І лише згодом настане черга історика філософії, завданням якого стане осмислення того, що відбувається у філософії. Він неминуче почне з того, що зіставить по-новому синтезовані філософські концепції, співвіднесе їх зі сформованими упродовж віків «традиційними» школами. Він «впише» ці школи в наявну картину течій і напрямів у філософії, внісши відповідні корективи. Його кінцева мета полягає у тому, щоб постійно зберігати цілісне бачення історико-філософського процесу в його повноті та розмаїтті. А тому для нього немає принципової різниці, ким саме («професійними» філософами чи представниками спеціальних наук, що філософствують) було здійснено реальне прирощення філософських знань. Отже, динаміка прикордоння інтелектуального поля на якийсь час зміниться статикою незмінних кордонів між різними науками, щоб згодом статика обернулася динамікою.

Список використаних джерел

1. Артога Ф. Попробуем поставить опыт / Ф. Артога // *Анналы на рубеже веков : антология*. – М. : Изд-во : 21 век : Согласие, 2002. – С. 15–22.
2. Бурдьё П. Социология политики / Пьер Бурдьё. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
3. Бурдьё П. Социология социального пространства // Пьер Бурдьё. – Москва: Ин-т экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с.
4. Бурдьё П. Университетская докса и творчество : против схоластических делений / Пьер Бурдьё // *Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии Российской Академии наук*. – М. : Socio-Logos, 1996. – С. 8–31.
5. Гуревич А. Я. Теория формаций и реальность истории // *Вопросы философии*. – 1990. – № 11. – С. 31–43.
6. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 г. // *Одиссей. Человек в истории*. 1991. – М. : Наука, 1991. – С. 48–60.
7. Еворовский В. История философии Беларуси (Динамика конфигурации интеллектуального поля) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://philosophy.academia.edu/ValeryYevarouski/Papers/109252/>.
8. Карсенти Б. Социология в пространстве точек зрения / Б. Карсенти // *Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии* [Электронный ресурс]. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 1999. – С. 271–291. – Режим доступа: // <http://bourdieu.name/content/sociologija-v-prostranstve-tochek-renija>.
9. Лосев А. Ф. Форма. Стиль. Выражение / Алексей Федорович Лосев. – М. : Мысль, 1995. – 944 с.
10. Манхейм К. Идеология и утопия / К. Манхейм // *Диагноз нашего времени*. – М. : Юристъ, 1994. – С. 7–164.
11. Межуев В. М. Философия истории и историческая наука / В. М. Межуев // *Вопросы философии*. – 1994. – № 4. – С. 74–86.
12. Ревель Ж. История и социальные науки во Франции : на примере эволюции школы «Анналов» / Ж. Ревель // *Новая и новейшая история*. – 1998. – № 5. – С. 77–101.

13. Розов Н. С. Возможность теоретической истории : ответ на вызов Карла Поппера / Н. С. Розов // Вопросы философии. – 1995. – № 12. – С. 55–69.
14. Филиппов А. Ф. Социология пространства : общий замысел и классическая разработка проблемы / А. Ф. Филиппов // Логос. – 2000. – № 2 (23). – С. 113–151.
15. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пётр Штомпка. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
16. Le Goff J. Mentalities: a history of ambiguities / Constructing the past: Essays in hist, methodology. – Cambridge: Univ. press, 1985. – pp. 166–180.

Пьянзин С.Д. Динамика пограничья интеллектуального поля

Статья посвящена исследованию динамики пограничья интеллектуального поля на примере взаимоотношений французской историографической школы «Анналов» и философии истории. Особое внимание уделяется диалектике динамики и статики междисциплинарного пограничья истории, философии истории и истории философии.

Ключевые слова: интеллектуальное поле, границы интеллектуального поля, история, философия истории, история философии.

Ryanzin S. Dynamics the borderland intellectual field

Article is devoted to the dynamics of the borderland intellectual field by the example relationships of French school of historiography «Annals» and the philosophy of history. Particular attention is paid to the dialectics of dynamics and statics interdisciplinary the borderland history, philosophy of history and the history of philosophy.

Keywords: intellectual field, borders of the field of intellectual, history, philosophy of history, history of philosophy.